

ધંધાની સફળતાની મૂળભૂત જરૂરિયાત - ધંધાની સ્થાનપસંદગી

અમિતભાઈ ગુરજીભાઈ વસાવા

આસી. પ્રોફેસર,

સત્યમ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, ઝાડેશ્વર

સારાંશ

બજારમાં ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની માંગને ધ્યાનમાં રાખીને નવા ઉદ્યોગ કે ધંધો સ્થપાય છે. નવા ધંધાની સ્થાપના કરવા માટે ધંધાના સ્થાપકોએ વ્યૂહાત્મક અને ભવિષ્યલક્ષી નિર્ણય લેવાનો હોય છે. ધંધાની સ્થાપના પૂર્વે ધંધો ક્યાં સ્થાપવો, ક્યાં વિસ્તારમાં સ્થાપવો આ પ્રશ્ન ધંધાની સ્થાપના કરનારને મૂલવતા હોય છે. ધંધાની સ્થાપના વખતે કઈ કઈ બાબતો ધ્યાનમાં લેવી કે જેથી ભવિષ્યમાં ધંધાની ફેરબદલી, ખરીદ-વેચાણમાં ઘટાડો, નાણાકીય વ્યય, ધંધાની બજારમાં પ્રતિષ્ઠા પર અસર ન પડે. ધંધાની સ્થાનપસંદગી વખતે કેટલીક મહત્વની બાબતો ધ્યાનમાં લેવી જરૂરી છે જેથી ધંધો સફળ થાય. ધંધાના સ્થાનની પસંદગી વખતે અનુકૂળ આબોહવા, કચામાલની પ્રાપ્તિ, મજૂરનો પૂરવઠો, નાણાકીય અને બેંકિંગ સગવડો, વાહનવ્યવહારની સગવડો, માળખાકીય સગવડોની પ્રાપ્તિ, બજારની સમીપતા, ગ્રાહકોની સંખ્યા કે વસ્તી વગેરે બાબતો ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે. યોગ્ય સ્થાનની પસંદગી સંચાલકની ઓટીએ ભાગની ચિંતા ઘટાડે છે. સ્થાનની પસંદગીથી ઉત્પાદન વધુને વધુ અને ઓછામાં ઓછો વહેંચણીખર્ચ થાય એ ધંધાના સ્થાપકે જોવું અનિવાર્ય છે. ધંધાના સ્થાનની પસંદગી ધંધાની સફળતા કે નિષ્ફળતાનું કારણ બની શકે છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: ધંધાનું સ્થાન, મજૂર પુરવઠો, કચામાલ, બજાર, ગ્રાહકો, માળખાકીય સગવડો

૧. પ્રસ્તાવના

લોકોની બદલાતી જતી અને વધતી જતી ફેશન, રુચિ અને વલણોને ધ્યાનમાં રાખીને ઉત્પાદકો ચીજ-વસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન કરતાં હોય છે. ઉત્પાદકો નિશ્ચિત સેવાઓ કે વસ્તુનાં ઉત્પાદન માટે યોગ્ય જમીન કે સ્થાનની પસંદગી કરતાં હોય છે. જેવી રીતે કપાસ માટે કાળી જમીન અનુકૂળ છે. એવી રીતે ધંધાના સ્થાનની પસંદગી વખતે ધંધાના સ્થાપકોએ વેજ્ઞાનિક અને આયોજનયુક્ત વિચારસરણી અપનાવવી પડે છે. ધંધાના સ્થાન માટે એકવાર લેવાયેલો નિર્ણય એ કાયમી છે. વારંવાર ધંધાના સ્થાનની બદલી કરવી, નાણાકીય બગાડ, ઉત્પાદનમાં ઘટાડો, વેચાણમાં ઘટાડો, ગ્રાહકોની સંખ્યા તેમજ બજારમાં ધંધાના સ્થાન પર સીધી અસર કરે છે. ધંધાની સ્થાપના વખતે મોટા પાયે મૂડીરોકાણ કરવામાં આવે છે. જેમાં વિશાળ મકાન વિવિધ યંત્રો, સાધનો, કર્મચારીઓમાં થાય છે. ધંધાના સ્થાપકો સમક્ષ મોટો પ્રશ્ન ઉદભવે છે કે ધંધો ક્યાં શરૂ કરવો, કઈ જગ્યાએ શરૂ કરવો અને તેનો આધાર ધંધાના પ્રકાર એવો છે. ધંધો નાના પાયાનો હોય તો તે પ્રમાણે સ્થાનની પસંદગી કરવી અને ધંધો મોટા પાયાનો હોય તો ધંધાના સ્થાનની પસંદગી વખતે મહત્વની બાબતો ધ્યાનમાં લેવી જરૂરી છે.

૨. સ્થાનપસંદગી

ઉત્પાદનના સાધનોનું સુયોગ્ય સંયોજન થાય તેવા વિસ્તારમાં ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ સ્થાપવાનો નિર્ણય લેવો એટલે સ્થાનપસંદગી.. જહોન એ. શુબીનના જણાવ્યા પ્રમાણે “ જ્યારે વસ્તુ અથવા સેવાઓનું એકમદીઠ ઉત્પાદન ખર્ચ અને વિતરણખર્ચ ઓછામાં ઓછું આવે ત્યારે તેને આદર્શ સ્થાનપસંદગી કહી શકાય.”

એમ.સી.શુક્લાના જણાવ્યા પ્રમાણે “ કારખાનનું સ્થાન એવી રીતે નક્કી કરવું જોઈએ કે તેની સફળતામાં હિત ધરાવનાર લોકો માલ વધુમાં વધુ નફો વેચી શકે અને ઓછામાં ઓછા ખર્ચે તેનું ઉત્પાદન કરી શકે”.

૩. ધંધાના આદર્શ સ્થાનપસંદગીના ઘટકો

ધંધાકીય એકમની સ્થાપના પૂર્વે ધંધો સ્થાપનાર વ્યક્તિ માટેની પૂર્વશરત છે ધંધાનું સ્થાન. ધંધો ક્યાં સ્થાપવો, કઈ જગ્યાએ શરૂ કરવો એ ધંધો શરૂ કરનારે પ્રથમ વિચારવું પડે છે. ધંધો સ્થાપનારે ધંધાનાં સ્થાનની પસંદગી વખતે નીચેના ઘટકોનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.

૪. ધંધાની સ્થાનપસંદગીના મુખ્ય ઘટકોને સમાવી શકાય.

1. કચામાલની પ્રાપ્તિ
2. મજૂરનો પુરવઠો
3. નાણાકીય અને બેંકિંગ સગવડો
4. માળખાકીય સગવડો
5. બજારની સમીપતા

6.ગ્રાહકોની સંખ્યા

7.અનુકૂળ આબોહવા

8.ચાલકબળ મળવાની શક્યતા

1. કાયામાલની પ્રાપ્તિ

ધંધાની સ્થાપના ઉદ્દેશ કોઈ ચીજવસ્તુ કે સેવાઓનાં ઉત્પાદન દ્વારા નફો કમાવાનો હોય છે. ધંધામાં ચીજવસ્તુ કે સેવાઓનાં ઉત્પાદન માટે કાયામાલની પ્રાપ્તિ જરૂરી છે. ધંધાની સ્થાપના માટેની સ્થાનની પસંદગી સમયે કાચોમાલ નજીકના સ્થળેથી પૂરતા પ્રમાણમાં સરળતા અને નિયમિત તેમજ સસ્તાદરે મળશે કે નહીં એ વિચરવું જરૂરી છે. ધંધાના સ્થાપના સ્થાનપસંદગીની નજીક કાયામાલનું બજાર હોવું જોઈએ. ધંધો ક્યાં પ્રકારની સેવાઓ અને ચીજવસ્તુઓના ઉત્પાદન માટે ચાલુ કરવાનો છે એ પણ સ્થાનપસંદગીમાં મહત્વનું છે. કારણકે નાના કદની વસ્તુઓ કે સેવાઓનું ઉત્પાદન કરવાનું છે કે મોટા કદની એ પણ ધંધાનાં ઉત્પાદન માટેના કાયામાલ માટે આવશ્યક છે. જો નાના પાયાની ચીજવસ્તુઓ કે સેવાઓ માટે ધંધો સ્થાપવાનો હોય ધંધાનાં સ્થાનની નજીક કાયામાલનું બજાર હોવું જોઈએ અને જો બજાર દૂર હોય તો ધંધાના સ્થાન પર કાયામાલની હેરફેર થઈ શકે તેવા સસ્તાઓ અને વાહનવ્યવહારની સુવિધા હોવી જોઈએ. જો મોટા કદના સાધનો કે ચીજવસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરવાનું હોય તો જરૂરી કાચોમાલ સમયસર મળી રહે તેવી જગ્યાની પસંદગી કરવી જોઈએ.. વેબરના જણાવ્યા પ્રમાણે જેનો કાચોમાલનો આંક એક કરતાં વધુ હોય તેવા બધા ઉદ્યોગ કાચોમાલ પૂરતા પ્રમાણમાં અને યોગ્ય સમયે સરળતાથી મળી રહે એવા સ્થાનની પસંદગી કરવી જોઈએ.

2. મજૂરનો પુરવઠો

ધંધામાં જીવન અને અમૂલ્ય મિલકતો ધંધાનાં કામદારો છે. ધંધાને જરૂરી એવા તાલીમ પામેલ, કેળવાયેલા, ટેકનિકલ, અનુભવી, કામદારો મળી રહે એ જરૂરી છે. ધંધાની નીચલી સપાટીથી માંડીને ઉચ્ચ સપાટી સુધી કાર્ય કરી શકે એવા મજૂરો, ઓફિસ વર્કરો અને વહીવટી સ્ટાફ મળી રહેવો જોઈએ. મજૂરસંઘોની વધતી જતી વેતન વધારાની માંગ, મજૂરની ફેરબદલીને ધ્યાનમાં રાખીને સ્થાનપસંદગી કરવી જોઈએ.

3. નાણાકીય અને બેંકિંગ સગવડો

નાણુએ ધંધાની સ્થાપનાનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે. ઉદ્યોગની સ્થાપના અને વિકાસ માટે શરૂઆતથી જ નાણાકીય સગવડોની આવશ્યકતા રહે છે. ધંધાના સ્થાનની ખરીદીથી માંડીને મકાન બાંધકામનાં ખર્ચાઓ, ઉત્પાદન, વેચાણ, પગારની ચૂકવણીઓ તેમજ વહીવટી ખર્ચાઓને પહોંચી વળવા નાણાકીય સગવડો મહત્વની છે. ધંધાની નજીકમાં બેન્ક કે અન્ય નાણાકીય સેવાઓ પૂરી પાડનાર સંસ્થાઓ હોય તો નાણાકીય સગવડો સંતોષી શકાય છે. ધંધાનાં પ્રકાર પ્રમાણે નાણાકીય જરૂરિયાતો ઉદભવતી હોય છે. આથી ટૂંકાગાળા અને લાંબાગાળાની સગવડો ઊભી કરવી પડે છે.

4. માળખાકીય સગવડો

ધંધાકીય એકમ માત્ર નાણાં અને માનવ સંસાધન વડે ચાલી શકે નહીં. ધંધાની ચીજવસ્તુઓની ઉત્પાદનની પ્રક્રિયાને ચાલુ રાખવા અને બજારમાં વેચાણ માટે પહોંચડવા અનેક સેવાઓની જરૂર પડે છે. સેવાઓ કે ચીજવસ્તુઓનાં ઉત્પાદન માટે પાણીની વ્યવસ્થા, યંત્રો, પંખા, લાઈટ ચલાવવા વીજળીની નિયમિતતા, વાહનવ્યવહારની સુવિધા, વખાર, બેંકિંગ, વીમો વગેરે મળી રહેવી જરૂરી છે. ઉદ્યોગો માટે કાચોમાલ, યંત્રો, સાધનો સસ્તાદરે લાવવા અને તેવા માલને બજારમાં લઈ જવા, મજૂરોની હેરફેર કરવી વગેરે કર્યો કરવા માટે વાહનવ્યવહારની સગવડ ખૂબ જ જરૂરી છે. જે ઉદ્યોગોમાં વજનવાળી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન થતું હોય અને જે ઉદ્યોગોમાં વિદેશ વેપારની વસ્તુઓનું ઉત્પાદન થતું હોય એવા ઉદ્યોગો માટે વાહનવ્યવહાર ખૂબ જ આવશ્યક છે.

5 બજારની સમીપતા

વસ્તુઓ અને સેવાઓની ખરીદી અને વેચાણ કરનાર પક્ષકારોની આવશ્યકતા જરૂરી છે કારણકે જો ખરીદનાર પક્ષ જ ન હોય તો ચીજવસ્તુઓ કે સેવાઓનું શકી નથી. દરેક વસ્તુ કે સેવાઓનું ઉત્પાદન વેચાણ માટે જ થાય છે. આથી ધંધાના સ્થાનની નજીક એક બજાર હોવું જરૂરી છે. જ્યાં ચીજવસ્તુઓ કે સેવાઓનાં ખરીદ વેચાણના સોદાઓ થઈ શકે. શ્રી શુલીન જણાવે છે કે “ જ્યાં ઉત્પાદિત વસ્તુઓ વજનદાર હોય જેમાં સ્થાનિક બજારની માંગ સંતોષવાની હોય અને જેની ફેશન અને સ્ટાઈલ બદલવાથી વારંવાર માંગમાં ફેરફાર થતો હોય અને જે એકમો ટેકનિકલ સેવા અને સલાહ પૂરી પાડતાં હોય ત્યાં બજારની સમીપતા મહત્વની બની જાય છે. ” જો બજાર નજીક હોય તો ઉત્પાદક સતત બજારમાં સંપર્કમાં રહે છે. બજારની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિથી પરિચિત રહે છે. બજારના હરીફો, ચીજવસ્તુઓની કિંમત, બજારની સામાન્ય માહિતી મેળવતો રહે છે.

6. ગ્રાહકોની સંખ્યા

જે વિસ્તારમાં લોકોની સંખ્યા વધુ હોય, ચીજવસ્તુઓનો વપરાશ વધુ હોય, ખરીદ-વેચાણના સોદાઓ ઝડપી અનર સરળતાથી થતાં હોય એવી વસ્તીવાળા વિસ્તારમાં ધંધાની સ્થાપના કરવી જોઈએ. લોકો ક્યાં પ્રકારની ચીજવસ્તુઓ ખરીદવાનું પસંદ કરે છે તે ધ્યાનમાં રાખીને ઉત્પાદક વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરે છે. લોકો કઈ ચીજવસ્તુઓનો વપરાશ વધુ પ્રમાણમાં કરે છે તેનો આધાર લોકોના પ્રકાર, તેમની આવક, સંપત્તિ, ટેવ, વિચારસરણી, ફેશન, રહેણીકહેણી પર રહેલો છે. જો ગ્રામીણ વિસ્તારમાં ધંધો સ્થાપવો હોય તો ગ્રામીણ વસ્તીને આધારે અથવા શહેરી વસ્તીને ધ્યાનમાં રાખીને ધંધાના સ્થાનની પસંદગી કરવી જોઈએ.

7. અનુકૂળ આબોહવા

ધંધાની સ્થાપના માટેનું સૌથી મહત્વનો ઘટક છે અનુકૂળ આબોહવા, ધંધાના પ્રકારને અનુરૂપ કુદરતી વાતાવરણ, જમીન, હવા, પાણી, વગેરે હોવું જરૂરી છે. અનુકૂળ આબોહવા કર્મચારીઓની શક્તિ, આવડત, કૌશલ્ય, સેવાઓ ચીજવસ્તુઓના ઉત્પાદન પર અસર કરે છે. ઠંડા પરદેશમાં કામદારો ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરતાં હોય છે અને જ્યારે ગરમ પ્રદેશોમાં કામ કરતાં કામદારો સ્વભાવે આળસુ અને ઓછા કાર્યક્ષમ બની જાય છે. ધંધાની

સ્થાપના વખતે પૂરતા પ્રમાણમાં પાણીની વ્યવસ્થા હોય, આજુબાજુનું વાતાવરણ ગંદકીમુક્ત હોય તે પણ જોવું જોઈએ. ધંધાના સ્થાનપસંદગી વખતે જમીનનો પ્રકાર મહત્વનો છે. જો ખેતીને લાગતો ઉદ્યોગ સ્થાપવાનો હોય તો ફળદ્રુપ અને ખડકો વગરની જમીન અનુકૂળ આવે છે.

8. ચાલકબળ મળવાની શક્યતા

ઉદ્યોગોમાં યંત્રોને ચલાવવા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં ચાલકબળ જરૂરી છે. પવન અને પાણી દ્વારા યંત્રો ચલાવી શકાતા ત્યાર બાદ કોલસો, વીજળી, પાણી, ખનીજતેલ, ગેસ અને આણુશક્તિ દ્વારા યંત્રો ચલાવવામાં આવે છે. વીજળીની અવર-જવર ન થતી હોય કોલસો, પાણી, સગવડો મળતી હોય તેવી જગ્યાએ ધંધાનાં સ્થાની પસંદગી કરવી આવશ્યક છે.

૫. ઉપસંહાર

નફાના હેતુથી કરવામાં આવતા ઉદ્યોગો અને ધંધા માટે તેનું સ્થાન મહત્વનું છે. બજારમાં ચીજવસ્તુઓની માંગ અને પુરવઠો, બદલાતી જતી લોકોની ટેવો, વલણોને ધ્યાનમાં રાખીને ઓછા ખર્ચે વધુ નફો કમાવાનાં હેતુથી ધંધાની સ્થાપના કરતાં હોય છે. નાના પ્રકારની ચીજવસ્તુઓ કે મોટા પ્રકારની વસ્તુઓ તેમજ જુદી જુદી સેવાઓને લગતા એકમો સ્થાપતા હોય છે. જો તૈયાર વસ્તુઓને લાગતો ઉદ્યોગ હોય તો નજીકમાં બજાર ગ્રાહકોનું પ્રમાણ અને વાહનવ્યવહારની સુવિધાને હોવી જરૂરી છે અને જો ઉત્પાદનને લાગતો ધંધો હોય તો કાચામાલની પ્રાપ્તિ, જમીનનો પ્રકાર અને આબોહવા મહત્વની છે. ધંધાના સ્થાપકોએ એકમની ભવિષ્યમાં સફળતા અને નફાની સંભાવનાને લક્ષમાં રાખીને ધંધાના સ્થાનની પસંદગી કરવી જરૂરી છે.

સંદર્ભ

1. Gami, N.D. (2014) Business Administration. New popular prakshan, Surat.
2. Kapur, Anand (2012) Rulis of Marketing. Yking books. Jaipur, India.
3. Nair, Suja.R. Marketing research. Himalaya publishing house pvt.ltd. Mumbai
4. રાણા, ટી. જે. (૨૦૧૪). વાણિજ્ય સંચાલન -૩ બી. એસ.શાહ પ્રકાશન, પાલડી, અમદાવાદ.
5. _____. (૨૦૧૭). વાણિજ્ય સંચાલન -૨ બી. એસ.શાહ પ્રકાશન, પાલડી, અમદાવાદ